

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

DOI: 10.18372/2307-9061.61.16363

УДК 346.1(045)

Д. О. Беззубов,

доктор юридичних наук, професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7183-5206>

М. Ф. Висоцька,

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03680, Київ, Україна
E-mail: dbezzubov@ukr.net

***Метою** статті є комплексний правовий аналіз існуючої системи засобів державного регулювання господарської діяльності, визначення міри впливу інституціональних важелів на стан господарської діяльності. **Методи дослідження:** в ході роботи використано основні наукові методи системного аналізу, формальної логіки та метод класифікацій. Метод системного аналізу застосовано відповідно для визначення сучасного стану законодавства в сфері державного регулювання економіки. Метод формальної логіки дозволив визначити наукові погляди на категорії економіки та державного регулювання вчених у сфері права. Метод класифікацій дозволив визначити шляхи подальшого удосконалення інституціональних прийомів щодо впливу на стан економіки зі сторони держави. **Результати:** дослідження питання інституціонального впливу на стан економіки дозволяє визначити шляхи і методи мінімізації впливу негативних факторів і ризиків економічного середовища на стан держави. Результати дослідження, викладені в даній науковій статті, дозволяють визначити подальші кроки в дослідженні проблем взаємовідносин держави і юридичних осіб. **Обговорення:** проблеми інституціонального регулювання економіки є прикладними з позиції розвитку права сучасної держави.*

***Ключові слова:** державне регулювання; господарська діяльність; суб'єкти господарювання; інституціональний вплив.*

Постановка проблеми та її актуальність. Держава з моменту виникнення за будь-яких часів тією чи іншою мірою втручалася в економічні процеси і господарську діяльність. Необхідність державного впливу на організацію та здійснення господарської діяльності обумовлюється рядом об'єктивних факторів. Так, з однієї сторони відповідна діяльність держави покликана забезпечити функціонування державних інституцій, забезпечення процесів державного устрою. З іншого ж, це обумовлюється необхідністю встановлення чітких правил по-

ведінки в суспільстві, в тому числі у сфері господарської діяльності, з метою впорядкування цієї сфери суспільного життя, забезпечення прав, свобод та законних інтересів учасників господарських відносин. Поняття державного регулювання, станом на сьогодні, не розглядається як окреме, незалежне. Переважна більшість науковців схиляються до його визначення в конкретній сфері регулювання, визначаючи, який саме державний вплив має місце.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Питання імплементації зарубіжного досвіду

щодо підтримки діяльності суб'єктів господарювання розглядалися відомими вченими – юристами О.П. Подцерковним, О.А. Ломакіною, А.Ф. Мельником, І.М. Комарницьким, В.І. Захарченком, Н.О. Саниахметовою, В.С. Щербиню, С.Ф. Демченко, Ю.В. Розман, Л.Є. Зуєвою, П.В. Куфтирєвим, В.В. Коваленко, Ю.Д. Припикою, Т.Г. Захарченком, В.А. Рекуном та іншими.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Господарського кодексу України (надалі – ГК України) правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави [1].

Тобто, державне регулювання сфери господарювання є невід'ємною складовою забезпечення правового господарського порядку, поряд із саморегулюванням. Слід відзначити, що все ж першим зазначається у кодексі саморегулювання, що свідчить про його значимість.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 ГК України у сфері господарювання держава здійснює довгострокову (стратегічну) і поточну (тактичну) економічну та соціальну політику, спрямовану на реалізацію та оптимальне узгодження інтересів суб'єктів господарювання і споживачів, різних суспільних верств і населення в цілому [1].

Відтак, говорячи про державне регулювання сфери господарських відносин, потрібно говорити про державне регулювання як економіки, так і соціальної сфери. Потрібно відмітити той факт, що в цій частині напрям впливу держави на сферу господарювання збігається з напрямом здійснення підприємницької діяльності – це економічний напрям (отримання прибутку) та досягнення соціального ефекту.

Передусім, державне регулювання сфери господарських відносин є пов'язаним із державним регулюванням економіки (макроекономічних процесів, у відповідності до ст. 5 ГК України).

Енциклопедія сучасної України визначає державне регулювання економіки як діяльність держави з підтримання стабільності відтворення та забезпечення умов для розвитку економіки [9].

Швайка Л.А. наводить наступну дефініцію: «державне регулювання економіки – це система заходів задля здійснення підтримуючої, компенсаційної та регулюючої діяльності держави, спрямованої на створення нормальних умов ефективного функціонування ринку та вирішення складних соціально-економічних проблем розвитку національної економіки й всього суспільства» [2, с. 17].

Смолин Г.В. визначає державне регулювання економіки як сукупність форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на діяльність суб'єктів господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення нормальних умов для функціонування ринку та вирішення складних, соціально-економічних проблем суспільства [4, с. 22].

Як правило, державне регулювання господарської діяльності сьогодні зводиться до забезпечення регулювання економіки (макроекономічних процесів), визначення правил та умов здійснення господарської діяльності, вимог та обмежень у організації господарської діяльності, передбачаючи санкції за порушення встановлених правил.

На підставі аналізу підходів до розуміння державного регулювання господарської діяльності Смолин Г.В. виокремив такі позитивні риси участі держави в регулюванні господарських відносин:

- економічна і соціальна політика здійснюється з метою забезпечення інтересів усіх верств населення;

- участь держави пом'якшує стихійні процеси ринкової саморегуляції з метою запобігання хаосу в економіці;

- стимулюється ринкова економіка, забезпечується ефективність її функціонування з одночасним обмеженням і попередженням негативних наслідків економічної влади власників, особливо монополістів;

- гарантується захист національних інтересів і внутрішнього ринку від зовнішньої економічної та політичної експансії [4, с. 19].

Під методом державного впливу на господарські відносини слід розуміти сукупність заходів впливу держави через органи законодавчої, виконавчої та судової влади на суб'єктів господарських відносин з метою створення та забезпечення умов господарської діяльності відповідно до ідеї соціально орієнтованої економіки та національної економічної політики. Існує ціла низка критеріїв розподілу методів, але найцікавішим є поділ методів за характером впливу на прямі (адміністративний примус) та непрямі (економічне та інше стимулювання).

Формою державного впливу на господарські відносини доречно визнавати зовнішній вираз дії державних органів, що виникає в процесі реалізації їх специфічних завдань і функцій у разі застосування обраного методу державного впливу на економіку.

Розрізняють такі основні правові форми: планування (директивне й індикативне), індивідуальне управлінське рішення, контроль, нагляд, координація, формування звітності, інформаційне забезпечення суб'єктів господарських відносин, припинення правопорушень, поновлення правового становища, покарання винних у порушенні господарського законодавства, нормативне регулювання тощо [5, с. 5].

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм і програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання господарської діяльності.

Основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; технічне регулювання; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій [1].

Залежно від того, стосовно яких суб'єктів застосовуються засоби державного регулювання, можна розрізнити індивідуальні, групові і загальні для всіх суб'єктів господарювання засоби державного регулювання.

Виходячи з обов'язковості застосування тих або інших засобів щодо окремих видів господарської діяльності або окремих суб'єктів господарювання, їх можна поділити на обов'язкові і необов'язкові.

За строками застосування можна виділити разові, тимчасові і постійні засоби державного регулювання.

Не викликає особливих заперечень поділ засобів державного регулювання господарської діяльності на засоби тарифного регулювання (регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій) і нетарифного регулювання (ліцензування і квотування, сертифікація та стандартизація, застосування нормативів і лімітів) а також на адміністративні, які передбачають встановлення певних правил або обмежень у здійсненні господарської діяльності, порушення яких тягне за собою застосування адміністративно-господарських санкцій, і економічні, які спрямовані на підтримку окремих суб'єктів господарювання, забезпечення їх заінтересованості в проведенні суспільно важливих видів виробничої діяльності чи здійсненні інших соціально значимих заходів у господарській сфері.

На думку Щербини В., поділ засобів державного регулювання господарської діяльності на види, їх класифікація дозволяють виявити різноманітні функції зазначених засобів у певних галузях, сферах і видах господарської діяльності з урахуванням форм і методів державного регулювання економіки [6, с. 13].

Загальне уявлення про господарське законодавство як одне із джерел господарського права складається на підставі змісту ст. 7 ГК, якою встановлено, що відносини у сфері господарювання регулюються Конституцією України, цим Кодексом, законами України, нормативно-правовими актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також іншими нормативними актами. Такий спрощений підхід до формулювання вказаної статті, з одного боку, безперечно, не надто сприяє визначенню значення ГК, і, з другого, не

відповідає реальному стану нормативно-правового регулювання господарської діяльності, що, у свою чергу, не може сприяти утвердженню необхідного суспільного господарського порядку в економічній системі України, як це передбачено у преамбулі та ст. 5 ГК. У юридичній літературі й практиці достатньо відчутною є проблема співвідношення між ЦК і ГК, який одні вчені вважають додатком до ЦК, а інші – основним галузевим актом самостійної галузі господарського права. Так представники цивільного права вважають, що положення ГК не повинні суперечити нормам ЦК.

Судова практика сприймає ЦК як джерело регулювання господарських відносин. При цьому, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 4 ГК особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання визначаються цим Кодексом, то спеціальні норми ГК, які встановлюють особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, підлягають переважному застосуванню перед тими нормами ЦК, які містять відповідне загальне регулювання. Якщо ж норми ГК не містять особливостей регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, а встановлюють загальні правила, які не узгоджуються із відповідними правилами ЦК, слід застосовувати правила, встановлені ЦК [2, с. 51]. Із змісту самих кодексів (ЦК і ГК) можна дійти висновку, що законодавець з цим питанням до кінця не визначився.

Про договір як самостійне джерело господарського права зазначено у ст. 174 ГК, якою прямо передбачено, що господарські зобов'язання можуть виникати з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать. Таким чином, на відміну від ЦК, у ГК закріплено суттєве обмеження у використанні договору як самостійного джерела регулювання господарських відносин: він не може суперечити діючому закону, з чого випливає, що сторони не мають права відступити від закону і врегулювати свої відносини договором на власний розсуд, якщо ці відносини законом врегульовані.

Звичай як самостійне джерело цивільного права визначений ст. 7 ЦК, відповідно до якої

цивільні відносини можуть регулюватися звичаєм, зокрема звичаєм ділового обороту. Звичаєм є правило поведінки, яке не встановлене актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин. Звичаї можуть бути писані (зафіксовані у відповідному документі) і неписані. Вони можуть бути міжнародними, національними, регіональними, місцевими або звичаями торгівлі окремими видами товарів (нафтою, кавою, діамантами і т.д.).

ГК не містить спеціальної статті, присвяченої звичаю, хоча в положеннях його окремих статей звичай визнається джерелом регулювання господарських відносин. Так, згідно з ч. 4 ст. 265 ГК умови договорів поставки повинні викладатися сторонами відповідно до вимог Міжнародних правил щодо тлумачення термінів «ІНКОТЕРМС» [5], відповідно до ч. 3 ст. 344 ГК міжнародні розрахунки регулюються, у тому числі, банківськими звичаями, до яких відносяться Уніфіковані правила по інкасо (редакція 1978 р., публікація МТП № 322), Уніфіковані правила та звичаї для документарних акредитивів (редакція 1993 р., публікація МТП № 500), які є нічим іншим, як систематизованими зводами міжнародних звичаїв.

Висновки. За загальним правилом державне регулювання господарської діяльності розкривається через сукупність інструментів, механізмів, засобів впливу держави на організацію, здійснення та припинення відносин у сфері господарювання. Державне регулювання господарської діяльності є тісно пов'язаним із державним регулюванням економічної та соціальної сфер. Зважаючи на сутність та значення такого регулювання, визнаючи його недосконалість державою приймаються різноманітні програми та концепції з метою вдосконалення впливу держави.

Під засобами державного регулювання господарської діяльності доцільно розуміти встановлені законом економічні, організаційні і правові інструменти (знаряддя) регулюючого впливу держави в особі уповноважених органів на діяльність суб'єктів господарювання. Сучасна наука передбачає широке коло підходів щодо класифікації засобів державного регулювання господарської діяльності.

Під господарсько-правовими засобами державного регулювання варто розуміти засоби впливу держави на сферу підприємництва з метою створення або забезпечення умов їхньої діяльності відповідно до прийнятої національної економічної політики. До господарсько-правових засобів державного регулювання економіки належать, насамперед, правові прямі та непрямі засоби. Особливість прямих засобів державного впливу на сферу господарювання полягає в тому, що їм властиво безпосередніми владними регуляторами примушувати суб'єкта господарювання діяти певним чином у господарському середовищі. Непрямі засоби – це ті регулятори економічного середовища, які стимулюють ефективне господарювання і додають економічної вигоди.

Варто зазначити, що система державного регулювання підприємництва у сучасній економіці України має певні особливості, обумовлені існуючою недосконалою концепцією державного регулювання економіки, наявністю деформацій у відносинах держави і підприємницького сектору та формальністю декларованих заходів підтримки державою підприємницької активності.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
2. Мельник А.Ф. Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України). Тернопіль: Збруч, 1995. 181 с.
3. Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 435 с.

4. Смолин Г.В. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 528 с.

5. Подцерковний О., Ломакіна О. Проблеми визначення методів і форм державного регулювання господарських відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2002. № 8. С. 5.

6. Щербина В. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Юридичні науки. 2012. Вип. 94. С. 10-15.

Reherences

1. Gospodars'kyj kodeks Ukrainy vid 16 sich. 2003 r. № 436-IV. *Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. St. 144.
2. Mel'nyk A.F. Derzhavne reguljuvannja ekonomiky perehidnogo periodu (svitovyj dosvid i problemy Ukrainy). Ternopil': Zbruch, 1995. 181 s.
3. Shvajka L.A. Derzhavne reguljuvannja ekonomiky: navch. posib. Kyi'v: Znannja, 2006. 435 s.
4. Smolyn G.V. Derzhavne reguljuvannja gospodars'koi' dijal'nosti: kurs lekcij. L'viv: L'vivs'kyj derzhavnyj universytet vnutrishnih sprav, 2012. 528 s.
5. Podcerkovnyj O., Lomakina O. Problemy vyznachennja metodiv i form derzhavnogo reguljuvannja gospodars'kyh vidnosyn. *Pidpryjemnyctvo, gospodarstvo i pravo*. 2002. № 8. S. 5.
6. Shherbyna V. Ponjattja ta vydy zasobiv derzhavnogo reguljuvannja gospodars'koi' dijal'nosti. *Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*. Jurydychni nauky. 2012. Vyp. 94. S. 10-15.

INSTITUTIONAL REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03680, Kyiv, Ukraine
E-mail: dbezzubov@ukr.net

*The purpose of the article is a comprehensive legal analysis of the existing system of state regulation of economic activity, determining the degree of influence of institutional levers on the state of economic activity. **Research methods:** in the course of work the basic scientific methods of the system analysis, formal logic and a method of classifications are used. The method of systematic analysis was used accordingly to determine the current state of legislation in the field of state regulation of the economy. The method of formal logic allowed to determine scientific views on the categories of economics and state regulation of scholars in the field of law. The method of classifications allowed to identify ways to further improve the institutional methods of influencing the state of the economy by the state. **Results:** the study of institutional impact on the state of the economy allows to identify ways and methods to minimize the impact of negative factors and risks of the economic environment on the state. The results of the study presented in this scientific article allow us to identify further steps in the study of the relationship between the state and legal entities. **Discussion:** the problems of institutional regulation of the economy are applied from the standpoint of the development of the law of the modern state.*

The state uses various means and mechanisms for regulating economic activity to implement economic policy, implement targeted economic and other programs and programs of economic and social development.

As a general rule, state regulation of economic activity is disclosed through a set of tools, mechanisms, means of state influence on the organization, implementation and termination of relations in the field of management. State regulation of economic activity is closely related to state regulation of economic and social spheres. Given the nature and importance of such regulation, recognizing its imperfection, the state adopts various programs and concepts to improve the influence of the state.

Under the means of state regulation of economic activity it is expedient to understand the economic, organizational and legal instruments (tools) of regulatory influence of the state represented by the authorized bodies on the activity of economic entities.

Under the economic and legal means of state regulation should be understood as the means of state influence on the sphere of entrepreneurship in order to create or ensure the conditions of their activities in accordance with the adopted national economic policy. The economic and legal means of state regulation of the economy include, first of all, legal direct and indirect means. The peculiarity of direct means of state influence on the economic sphere is that they are characterized by direct government regulators to force the business entity to act in a certain way in the economic environment. Indirect funds are those regulators of the economic environment that stimulate efficient management and add economic benefits

It should be noted that the system of state regulation of entrepreneurship in the modern economy of Ukraine has certain features due to the existing imperfect concept of state regulation of the economy, the presence of distortions in relations between the state and the business sector and the formality of declared measures to support entrepreneurial activity.

Key words: state regulation; economic activity; business entities; institutional influence.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2021